

О. В. Мельник

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ОДЕСІ (1879–1919 рр.)

В процесі сучасної «Болонізації» української вищої освіти (2002–2010 рр.) значно змінено фінансовий фундамент вищої школи, зменшено кількість контрактних студентів, фінансування освіти йде по залишковому принципу, а вихід до Європи українських студентів, на жаль, заблоковано через їх власний фінансовий стан. В таких складних умовах, коли реформи не стільки прискорюють, скільки гальмують розвиток освіти, в основному фінансово, постає питання модернізації вищої освіти базуючись на історичній ретроспективі її існування, в тому числі і в Російській імперії, частиною якої і були українські землі. Тому дослідження ситуації у вищій жіночій освіті (1879–1919 рр.), що носила приватно-громадський характер, є актуальнішою необхідністю.

Ця проблема, на жаль, не вивчалась багатьма авторами через ідеологічні (перебільшення ролі жіночого революційного руху) [1–5, 7], а пізніше через гендерні (тобто через перевагу феміністичної складової освіти) «шори» [8–12].

Тому доводиться проаналізувати засоби, що привели до нечуваного розвитку системи ВЖО в Одесі — фактично створивши окремий жіночий університет, продублювавши в основному структуру університету та його факультетів, не маючи підтримки держави, на приватні кошти благодійників та одеської громадськості, а також платні контракти слухачок (150 крб).

Актуальність дослідження визначається необхідністю наукового узагальнення історичного досвіду розвитку системи вищої жіночої освіти в Україні (1879–1919 рр.), а також впливу громадськості на цей процес як у межах імперської Росії, так і в регіональному аспекті міста Одеси.

Мета роботи полягає у виявленні характеру та особливостей розвитку системи вищої жіночої освіти в Одесі наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. та дослідженні взаємовпливу західноєвропейських традицій вищої школи на розвиток вищої жіночої освіти в Одесі.

Основними передумовами створення системи вищої жіночої освіти в Одесі стали: 1) нестача викладацьких кадрів для подо-

лання безграмотності серед населення; 2) потреба в збільшенні кількості грамотного населення для економічного розвитку країни; 3) розв'язання проблеми жіночої рівноправності (освічена жінка — незалежна жінка). Тому проблему становлення і розвитку вищої жіночої освіти необхідно розглядати в історичному взаємозв'язку з проблемами жіночої рівноправності і соціальних змін, викликаних економічною перебудовою суспільства, починаючи з 60-х років XIX ст., коли однією з найважливіших проблем внутрішньої політики в країнах Європи стає вища жіноча освіта.

На 1891 р. в Одесі функціонував 271 навчальний заклад, де навчалось 20097 осіб. З них 12584 — особи чоловічої статі і 7513 — жіночої. У 90-х роках XIX ст. в Одесі існували середні жіночі навчальні заклади, навчальні заклади 2-го та 3-го розряду та інші. Із середніх навчальних закладів вирізнявся Інститут шляхетних дівчат із 7-річним курсом навчання відомства імп. Марії Федорівни, перетворений 1828 року із жіночого благородного інституту та реформований у 1893 році. 1891 року в ньому навчалось 224 особи. До середніх навчальних закладів належало 9 приватних (власних), з яких три — п. Куракіної-Текелі, п. Відинської, п. Бракенгмейер — мали права гімназій МНП, тут навчалось близько 900 осіб. Шість інших приватних гімназій 1-го розряду щорічно приймали 596 дівчат [13, с. 121].

До навчальних закладів 2-го розряду належало міське дівоче училище, засноване у 1817 році відомством імп. Марії Федорівни, 1833 року воно стало міським училищем (1890 р. тут навчалось 270 осіб). До навчальних закладів 2-го розряду належали і три приватних навчальних заклади, де щорічно здобувало освіту 200 осіб. Також існували жіночі училища, розподілені за національним та релігійним принципом: грецьке жіноче училище (234 учениці), лютеранське (німецьке) жіноче училище (119 учениць), римо-католицьке училище (224 особи), «слов'янське» «розсадник слов'янських дівчат» (16 осіб), спеціальні єврейські школи (36 «хедер»), у яких навчалось 1264 учениці [14, с. 111].

Якщо 1894 р. в Одесі було тільки чотири жіночі гімназії з правами першого розряду, то 1909 р. — 12, а через шість років — 23 [15, с. 3–4]. І переважна більшість з них отримували

кошти благодійників та благодійних організацій, а також підтримку громадськості у фінансовій сфері.

Таким чином, можна зробити висновки щодо швидкого розвитку середньої жіночої освіти в м. Одесі наприкінці XIX ст. та нагальності розбудови вищих навчальних закладів для вирішення питань освіти населення. Це справді розуміли представники як наукової громадськості міста, так і урядовці; вже 1895 року попечитель Одеського навчального округу Х. П. Сольський порушив клопотання про відкриття в Одесі «інституту вищої жіночої освіти», мотивуючи це тим, що «кількість жінок, які закінчили повний восьмирічний курс у жіночих гімназіях Одеського навчального округу, досягла 600 осіб, серед яких багато хто бажає одержати подальшу наукову освіту і відправляється в закордонні вищі школи» [16, арк.1]. Таким чином, розвиток системи середньої освіти в Одесі логічно підготував процес становлення вищих жіночих навчальних закладів.

Зміст процесу розвитку та становлення вищої жіночої освіти в Одесі полягав у поступовому вдосконаленні двох структур середньої та вищої жіночої освіти шляхом їх взаємовпливу. Отже, основними фазами цього процесу стають: енциклопедичні ВЖК (перші проекти 1878–1879, 1881–1882, 1896–1903 рр.), підготовчі курси проф. О. С. Трачевського (1879 р.), публічні лекції (1895–1901 рр.), одеські жіночі педагогічні курси (1903–1906 рр.) та ВЖК університетського типу 1906–1920 рр.

В основу всіх перших проектів було покладено принцип поступової модернізації навчальних програм відштовхуючись від рівня випускниць середніх освітніх закладів. Так, професор Новоросійського університету Олександр Семенович Трачевський у 1878 р. подав клопотання до попечителя Одеського навчального округу про дозвіл відкрити ВЖК. Матеріали тогочасної одеської преси звертають постійну увагу на проект О. С. Трачевського. Зокрема, «Одеський вісник» уміщує статтю «До питання про вищі жіночі курси, проєктовані в Одесі», в якій подано на розгляд громадськості загальний план майбутніх курсів та їх основні завдання. У статті також подано дані щодо устрою курсів та навчального плану по факультетах, інформується, що істотна «основа проєктованого статуту ВЖК в Одесі вже вироблена. В Одесі відкривається жіночий університет у складі трьох факультетів — історико-словесного, матема-

тичного і природничого з трирічним курсом навчання». Автор вважає, що розподіл предметів і лекцій протягом тижня «по кожному з факультетів — буде здійснюватись так само, як і в будь-якому іншому університеті, з невеликою лише різницею». Вона полягає в тому, що грецька мова необов'язкова для студенток історико-словесного факультету і читається тільки для охочих; водночас на всіх факультетах обов'язкові педагогіка і гігієна, а на історико-словесному, окрім того, — політична економія зі статистикою і одна з нових іноземних мов (німецька, французька чи англійська) [17, с. 2–3].

На математичному факультеті, за навчальним планом, упроваджується єдиний не університетський предмет — елементарна математика. Автор вважає причиною її введення «занадто низьку підготовку жінок із цього предмета», а з іншого боку, її введення обґрунтовується «метою надолужити відсутні прогалини у програмах наших жіночих навчальних закладів, в яких не читається тригонометрія». Він наводить думку професорів ІНУ: «на фізико-математичному факультеті для майбутніх курсисток неможливо слухання лекцій з вищої математики, якщо не ліквідувати зазначені прогалини у знаннях» [18, с. 2].

Таким чином, ситуація з відкриттям курсів ускладнювалася й тим, що абітурієнтки мали низький рівень підготовки. Отож з огляду на це О. С. Трачевський вирішив відкрити підготовчі курси у 3-й Одеській гімназії. «Одеський вісник» 1879 року інформував: «з 16 січня цього року у 3-й гімназії з дозволу попечителя Одеського навчального округу відкриваються Підготовчі жіночі курси» [19, с. 2]. Цікаво, що О. С. Трачевський попередньо провів бесіди (фактично співбесіди) зі всіма охочими вступити на вищі жіночі курси, перевібивши їхній рівень підготовки. Тому й мета підготовчих курсів полягала в подоланні недоліків у середній освіті жінок, що були неминучим результатом загальної системи викладання в середній жіночій школі, яка не спрямована на подальшу вищу освіту.

Ініціатива професора О. С. Трачевського знайшла велику підтримку серед наукової громадськості міста. Її продовжило «Товариство природознавців» Новоросійського університету, яке зайнялось підготовкою публічних лекцій для жінок та розробкою проекту жіночих курсів з математики та природничих наук. Так, у 1882 р. подано проект, що включав такі основні

вимоги: викладання 1-го року зосередити на тих предметах, ґрунтовне знання яких необхідне для «слухання вищих основ математики», а також різних природничих наук. Ці лекції 1-го року мали слугувати підготовкою для тих слухачок, які прагнули вступити на медичні курси. Предмети викладання 1-го року навчання розподілялись таким чином: алгебра, геометрія, фізика, хімія (неорганічна) — по 3 години на тиждень; тригонометрія і космографія — по 2 години на тиждень. Для кращого засвоєння лекційного матеріалу викладачі влаштовували практичні з окремих предметів [20, с. 370]. Товариство також наголошувало на відкритті підготовчих курсів та лекцій для жінок. Попечитель навчального округу, подаючи це клопотання в МНП, дав свій негативний відгук, тому воно було відхилено.

Підтягнувати рівень абітурієнток було можливо й по-іншому, а саме через систему публічних лекцій з предметів, які не вивчались у середніх навчальних закладах. Уряд спробував замінити існуючі ВЖК публічними лекціями для слухачок та відкриттям Педагогічних курсів, тому що пріоритетним завданням вважав розвиток вищого жіночого освітнього закладу педагогічного спрямування, а читання відкритих лекцій з предметів університетського курсу практикувалося в багатьох містах імперії від Петербурга до Києва й Одеси [21, с. 105].

Фактично основний освітній простір в період 1895–1901 рр. в Одесі займали вже згадані публічні лекції з математики та природничих наук, які відкрило у 1895 р. «Товариство природознавців» з дозволу навчально-окружного керівництва для «осіб обох статей». Вони продовжували роботу до 1901 р., переважно там навчалися жінки. Вже в першому півріччі на лекції записалося до 690 осіб, а у другому — до 729 осіб [22, с. 187].

Утім лекції не могли замінити ВЖК, позаяк мали серйозні недоліки: строкатість аудиторії, різний вік і рівень освіти слухачів тощо. Незважаючи на це, лекції усували прогалини в знаннях випускниць середніх жіночих навчальних закладів, сприяючи їх підготовці до навчання у вищій школі.

Таким чином, система публічних лекцій в цей час не тільки виконувала функцію підвищення рівня наукових знань громадян загалом, але й випускниць середніх освітніх закладів для їх подальшої вищої освіти зокрема. Хоча цей процес проходив

поступово, внесок публічних лекцій у процес становлення вищої жіночої освіти дуже важливий. Саме після довготривалої практики існування публічних лекцій в Києві та Одесі протягом 3–4 років і було отримано позитивну відповідь на подання проектів ВЖК.

Під час читання публічних лекцій у 1896 р. серед професорів і викладачів Новоросійського університету виник гурток у складі 43 осіб, який порушив клопотання про дозвіл відкрити в Одесі ВЖК за планом Петербурзьких ВЖК. Подання підписали професори університету С. П. Ярошенко, А. А. Веріго, А. В. Клосовський, які вказали, що готові читати лекції безкоштовно. На початку ХХ сторіччя ініціативу щодо організації ВЖК взяв на себе видатний психолог, засновник школи експериментальної психології М. М. Ланге. Він об'єднав навколо себе професорів Новоросійського університету Є. М. Щепкіна, Б. Ф. Кагана, І. В. Слешинського та багатьох інших. У 1902 р. під тиском МНП в клопотання внесли зміни. Сподіваючись на більш успішний результат, курсам запропонували надати характер «спеціально-педагогічного навчального закладу» та організувати з майбутніх викладачів комісію з метою складання проекту положення про курси і створення докладних програм викладання. Необхідний проект був вироблений комісією на чолі з проф. М. М. Ланге, а 25 липня 1903 р. прийшов дозвіл на відкриття курсів. Розглядаючи організацію курсів, згідно з «Тимчасовим положенням» закладу, можна назвати такі їх основні риси: 1) Одеські жіночі педагогічні курси відкривалися «як експеримент» на 6 років (при одній із приватних гімназій); 2) основою фінансової стабільності були «місцеві засоби»; 3) термін навчання — три роки; 4) вступити на курси могли особи з атестатом чи свідоцтвом про закінчення курсу жіночої гімназії; 5) мета курсів — дати слухачкам вищу наукову освіту і педагогічну підготовку для викладання в гімназіях [23, арк. 2].

Саме педагогічні курси в період з 80-х рр. ХІХ ст. до першої третини ХХ ст. мали логічну організацію, а їх випускниці одержували право викладати в середніх жіночих навчальних закладах. Педагогічні курси МНП та відомства імп. Марії Федорівни мали власний статут і надавали випускницям «право на звання домашніх наставниць і... право на вакансії класних вчительок

в жіночих гімназіях» (§ 13 «Статуту» курсів). Усі інші установи не надавали слухачкам ніяких прав, тому що залишилися без статутів [24, с. 78]. Педагогічні курси мали відіграти роль трампліна у створенні системи ВЖК. І логічно, що в Одесі у 1906 р. вони реформовані у ВЖК університетського типу.

Педагогічні курси мали п'ять відділень: історичне, російської мови і словесності, французької мови і словесності, німецької мови і словесності, математичне. Третій рік навчання був присвячений переважно педагогічній теорії і практиці. Курси відкрили при жіночій гімназії Є. С. Пашковської, у помешканні, що знаходилося поруч з гімназією, оплата складала 2000 крб на рік, окрім того, після закінчення гімназичних уроків Є. С. Пашковська надавала для занять на курсах аудиторії гімназії. 29 серпня 1904 р. МНП затвердило «Правила» для слухачок Одеських педагогічних курсів з такими доповненнями до «Тимчасових правил», що існували раніше: 1) слухачками могли стати особи від 17 до 23 років; 2) кількість «вільних слухачок» обмежувалась 2 % від загальної кількості; 3) кількість слухачок іудейського віросповідання не повинна перевищувати 20 % загальної кількості слухачок [25, арк. 6].

У такий спосіб упродовж другого етапу розвитку жіночої освіти перевага була віддана розвитку ВНЗ педагогічного напрямку. Поступова модернізація системи середньої і вищої жіночої освіти стала можливою завдяки збільшенню чисельності випускниць педагогічних курсів і насиченню середніх навчальних закладів фахівцями вищого рівня. В наступному розділі розглянемо те, як наслідки попередньої роботи щодо становлення вищої жіночої освіти вплинули на діяльність вищих жіночих курсів.

Протягом 1905 і першого півріччя 1906 р. заняття на одеських педагогічних курсах, як і у всіх вищих навчальних закладах Росії, було призупинено у зв'язку з революційними подіями і восени 1906 р., згідно з клопотанням Ради педагогічних курсів і відповідно до розпорядження міністра народної освіти від 9 липня 1906 р., замість педагогічних курсів м. Одеси були відкриті вищі жіночі курси [26, с. 190].

Рада Одеських ВЖК на першому засіданні 8 серпня 1906 р. оголосила про відкриття курсів у складі двох факультетів: історико-філологічного і фізико-математичного. З огляду на

національну специфіку міста Одеси за віросповіданням слухачки розподілялися так: православних — 472, іудейок — 727, інших віросповідань — 79, усього — 1278 осіб [27, с. 13]. Тобто не виконувалась відповідна вимога МНП, оскільки фактично кількість осіб іудейського віросповідання значно перевищувала двадцятивідсотковий бар'єр. Напевно, саме ця обставина стала під час пореволюційної реакції однією з причин невизнання за курсами прав навчального закладу «першого розряду».

Згідно зі звітом 1910 року існувало таке співвідношення станової приналежності слухачок Одеських ВЖК: дочок дворян і чиновників — 199, купців і почесних громадян — 281, осіб духовного звання — 74, міщан — 609, селян — 52 особи [28, с. 14]. Саме 1910 рік був одним з найкращих для Одеських ВЖК, і характерне збільшення кількості слухачок ОВЖК міщанського стану дозволяє говорити не тільки про розширення бази вищої жіночої освіти, але й про поступове підвищення рівня середньої жіночої освіти. Якщо на перших ВЖК основу контингенту складали дворянки, що мали досить високий рівень освіти, необхідний для вступу та подальшого навчання, то з початком ХХ сторіччя ця ситуація кардинально змінюється вже за рахунок жінок, що належали до «середнього» стану.

Після постійного збільшення кількості слухачок на ОВЖК з кінця 1910 року простежується спад: на 1 січня 1911 р. число курсисток скоротилося до 915 [29, арк.115]. Адміністрація курсів виявила кілька причин зменшення кількості учнів: відкриття з осені 1910 р. в Одесі вищих медичних курсів та спалах чуми в місті. Але усі прийшли до єдиної думки, що головною причиною скорочення кількості слухачок є відсутність в Одеських курсів статусу вищого навчального закладу. Також причиною зниження кількості курсисток стає недовготривале існування системи набору в університети вільних слухачок, що існувала протягом 1906–1909 рр., але була ліквідована урядом.

За твердженням викладачів ОВЖК, «після другого випуску курсів відсутність статусу вищого навчального закладу, принаймні, права випускниць викладати в старших класах жіночих гімназій... зумовило розчарування, і ті, хто тільки міг, стали переходити на Петербурзькі або Московські ВЖК». На 1 січня 1912 р. загальне число слухачок знову знизилося до 605 [30, арк. 17].

Розглянувши навчальні плани курсів, МНП наказало узгодити їх із законом від 19 грудня 1911 р. «Про іспити осіб жіночої статі у знанні курсу вищих навчальних закладів і про порядок отримання ними вчених ступенів і звання вчительки середніх навчальних закладів». Він передбачав: «слухачки, що подали посвідчення про закінчення ОВЖК, допускаються до іспитів у комісіях при університеті без особливого дозволу міністра народної освіти, але згідно зі статтею 7-ю правил від 19 грудня з усіх предметів, що входять до складу університетського курсу відповідного факультету й відділення» [31, арк. 34–36].

Хоч у грудні 1911 р. вищі жіночі курси, програми яких визнавалися «рівними університетським», одержали офіційний статус вищих навчальних закладів, їхні випускниці допускалися до остаточних екзаменів у «державних іспитових комісіях» для осіб чоловічої статі при університетах, де одержували диплом і відповідне звання магістра і доктора. Однак університетський рівень приватних вищих жіночих курсів не став безумовною підставою для застосування Закону від 19 грудня 1911 р. через те, що вони, на думку міністерських чиновників, мали більш комерційний, ніж просвітницький характер. І все ж таки МНП 1912 р. визнало за їх випускницями (крім Катеринославських вищих жіночих курсів, що тільки відкрилися) право на університетський диплом [32, с. 104], хоча його доводилось отримувати складаючи іспити в державних комісіях університетів. Навесні 1914 р. відбувся черговий випуск на ОВЖК. Випускні посвідчення одержали 64 слухачки, з них 35 осіб витримали іспити в університетських комісіях. Після видання низки постанов МНП кількість слухачок стала поступово зростати. На 1 січня 1915 р. на курсах навчалось 660 осіб, до через рік їх кількість зросла до 1503, а станом на 1 січня 1917 р. — до 2812 осіб [33, арк. 315, 316].

Якщо за перших років існування курсів перевага надавалася гуманітарній освіті, то з 1915–1916 р. більшість слухачок почали вивчати природничі науки. Цей процес характерний і для системи вищої школи Російської імперії. Крім того, поступово змінювався сам характер навчального процесу. Навчання велося за предметною системою: на історичному відділенні два цикли з російської і загальної (всесвітньої) історії. На предме-

ти, що читалися на курсах, слухачки мали право записуватися на власний розсуд. Утім якщо вони бажали одержати диплом, то мали дотримуватись вироблених факультетом і затверджених міністерством планів та скласти іспити, регламентовані факультетом.

Розвиток курсів у період 1917–1919 рр. проходив різні етапи. По-перше, внаслідок заворушень різко зменшилась кількість курсисток, заняття проводились не завжди згідно з планом. Тоді в радянській Росії остаточно скасували статевий принцип вступу до вищих навчальних закладів.

31 серпня 1918 року російський консул у Києві опублікував правила прийому до вищих навчальних закладів радянської республіки (для всіх осіб віком від 16 років незалежно від підготовки та освітнього цензу). При вступі вимагалось лише посвідчення особистості. Плата за слухання лекцій відмінили. Заняття розпочиналися з 1 жовтня. При вступі надавали перевагу тим, хто мав рекомендацію від профспілки робітничих і трудових організацій Росії [34, с. 4].

Часткове відродження курсів 1918 року припало на часи Української держави гетьмана П. Скоропадського, коли відбувалася «українізація» курсів; введено такі предмети, як історія України, історія української літератури, програма якої збереглась в архіві Одеської області. Більш докладно аналіз розвитку навчального процесу за цієї доби здійснено у наступному розділі на прикладі історико-філологічного факультету.

Отже, становлення Одеських ВЖК та їх діяльність, розвиток та вдосконалення навчальних програм носили складний, але поступовий, прогресивний характер. Слід сказати, що діяльність курсів була припинена в той час, коли вони фактично стали вищим навчальним закладом як за устроєм, так і за характером викладання. А для нової влади, що проголошувала статеву рівність, їх існування було непотрібним. Нова пролетарська школа впроваджувала замість статевої нерівності — нерівність класову.

Таким чином, можна зазначити, що поступове поповнення кадрів середніх жіночих закладів випускницями педагогічних та вищих курсів сприяло реформі самої системи жіночої освіти та логічно підготувало третій етап у розвитку ВЖО —

«модернізацію системи ВЖК до рівня університетської освіти (1905–1917)». Цей етап характеризувався швидким зростанням ВЖО. 1906 р. створено Одеські ВЖК, 1910 року — Одеські вищі жіночі медичні курси. У зв'язку з посиленням спеціалізації вищої жіночої освіти відкриваються нові факультети на ОВЖК — юридичний, хіміко-фармацевтичний, вводяться нові спеціалізації на факультетах. Фактично змінюється їх місце в системі вищих навчальних закладів протягом 1906–1911 рр., позаяк «громадські» вищі жіночі курси віднесено до розряду вищих навчальних закладів університетського типу за програмною ознакою згідно із законом 1911 р., а випускницями курсів отримано право на складання випускних іспитів в університетах. Тобто формально випускниці курсів урівнювались у правах з випускниками університетів.

Основним фактором, що сприяв модернізації ОВЖК, стала плідна робота професорів над модернізацією викладання, застосуванням нових підходів до викладання навчальних курсів, введенням системи практичних, лабораторних занять, спеціальних курсів теоретичного та допоміжного характеру. Громадський характер зумовив розвиток ОВЖК на рівні університету, а громадська підтримка та приватний характер забезпечили їх розвиток. Саме в громадсько-приватному характері та незалежній від урядових установ фінансовій свободі криється перевага цієї системи над державною.

Окремою проблемою для подальшого дослідження може бути професійний аналіз коштів громадськості, вкладених у розвиток системи вищої жіночої освіти в Одесі. А також питання аналізу чисельності випускниць Одеських ВЖК та їх подальшої долі у середніх навчальних закладах міста в період 1921–1940-х років.

Джерела та література

1. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России. 1899–1907 гг. / Гусятников П. С. — М. : Мысль, 1971. — 264 с.
2. Титова О. М. До питання про вищу жіночу освіту на Україні в 60–90-х роках XIX ст. / Титова О. М. // Український історичний журнал. — 1971. — № 10. — С. 85–9.
3. Московские высшие женские курсы (1872–1918) // Московский государственный педагогический институт им. В. И. Ленина. — М., 1972. — С. 9–14.

4. Малинко И. Г. Создание высших женских курсов на Украине / Малинко И. Г. // Вопросы истории СССР. — Харьков, 1983. — Вып. 28. — С. 128–133.
5. Гришина З. Л. Высшее образование женщин в дореволюционной России и Московский университет / Гришина З. Л. // Вестник Московского университета (история). — 1984. — № 1. — С. 52–69.
6. Тишкин Г. А. Женский вопрос в России в 50–60 гг. XIX в. / Тишкин Г. А. — Л., 1984. — 178 с.
7. Малинко И. Г. Деятельность высших женских курсов на Украине (конец XIX — начало XX вв.) / Малинко И. Г. // Вопросы истории СССР. — 1984. — Вып. 29. — С. 121–127.
8. Волкова І. В. До питання історії жіночої освіти в Одесі у 90-ті роки XIX ст. / Волкова І. В., Блохіна Л. Л. // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: міжнародна науково-методична конференція, Одеса, жовтень 1994 р. : тези доповідей. — К. : Інститут системних досліджень освіти України, 1994. — С. 110–111.
9. Евстратова А. И. Развитие высшего женского образования в России в XIX веке / Евстратова А. И., Никонов И. И. // Женщины в отечественной науке и образовании. — Иваново, 1997. — С. 33–35.
10. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. — К. : Либідь, 1995. — 424 с.
11. Пушкарева Н. Л. Первые российские женщины-ученые // Женщины в отечественной науке и образовании. — Иваново, 1997. — С. 2–13.
12. Шнырова О. В. Проблема женского образования в российской общественной мысли 60-х годов XIX века / Шнырова О. В. // Женщины в отечественной науке и образовании. — Иваново, 1997. — С. 36–39.
13. Історія Одеси / [кол. авт. ; голов. ред. В. Н. Станко]. — Одеса : Друк, 2002. — 560 с.
14. Волкова І. В. До питання історії жіночої освіти в Одесі у 90-ті роки XIX ст. / Волкова І. В., Блохіна Л. Л. // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: міжнародна науково-методична конференція, Одеса, жовтень 1994 р. : тези доповідей. — К. : Інститут системних досліджень освіти України, 1994. — С. 110–111.
15. Справочник на 1915 г. об учебных заведениях Одесского учебного округа и служащих в них. — Одесса : Управление учеб. округа, 1915. — 457 с.
16. Ф. 334. — Оп. 3 (І ч.). — Спр. 7539. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (вересень 1914-3 травня 1920 рр.).
17. Трачевский А. С. Высшие женские курсы в Одессе профессора А. С. Трачевского / Трачевский А. С. — Вып. 1. — Одесса : Тип. Л. Нитчо, 1879. — 16 с.
18. Трачевская Ю. Возникновение женских курсов в Одессе / Юлия Трачевская // Одесский вестник. — 1879. — № 8, 14.

19. Трачевский А. С. Высшие женские курсы в Одессе профессора А. С. Трачевского / Трачевский А. С. — Вып. 1. — Одесса : Тип. Л. Нитчо, 1879. — 16 с.
20. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX — начале XX века. — М. : Наука, 1991. — 392 с.
21. Шохоль К. Р. К вопросу о развитии высшего женского образования / Шохоль К. Р. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1913. — № 3. — С. 1–36.
22. Федотова Т. Н. О высшем женском образовании в Одессе / Федотова Т. Н. // Труды Одесского университета. — Т. 151. — Сер. : Филологические науки. — 1961. — Вып. 11. — С. 184–191.
23. Ф. 334. — Оп. 3 (I ч.). — Спр. 7528.
24. Песковский М. Л. Университетская наука для русских женщин / Песковский М. Л. // Русская мысль. — 1886. — № 11. — С. 59–78; № 12. — С. 31–46.
25. Ф. 334. — Оп. 3 (I ч.). — Спр. 7528. Лазурський В. Ф. Історія Одеських вищих жіночих курсів (1921 р.).
26. Федотова Т. Н. О высшем женском образовании в Одессе / Федотова Т. Н. // Труды Одесского университета. — Т. 151. — Сер. : Филологические науки. — 1961. — Вып. 11. — С. 184–191.
27. Современная летопись Одесских Высших женских курсов в 1909 г. // Журнал Министерства народного просвещения. — Новая серия. — Часть XXX. — 1910. — № 11/12. — Ноябрь. — С. 1–16.
28. Там само, — С. 14.
29. Ф. 334. — Оп. 3 (III ч.). — Спр. 7529. Книга протоколів засідань історико-філологічного факультету (4 листопада 1906 — 12 травня 1914 рр.).
30. Ф. 334. — Оп. 3. — Спр. 7654. Звіт про діяльність ОВЖК (1909–1910 рр.).
31. Там само
32. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX — начале XX века. — М. : Наука, 1991. — 392 с.
33. Ф. 334. — Оп. 3. — Спр. 7656. Звіт про діяльність ОВЖК (1912–1913 рр.).
34. В высшей школе Советской республики // Одесские новости. — 3 сентября (21 августа) 1918. — № 17083. — С. 4.

Анотації

Мельник О. В. Модернизация женского образования в Одессе (1879–1919 гг.).

В статье анализируется процесс модернизации системы женского образования в Одессе, деятельность среднего, педагогического и высшего женского образования, их взаимовлияние в процессе модернизации, а также структуру и процесс развития общественных высших женских курсов.

Melnik O. V. Modernization of female education in Odessa (1879–1919).

The process of modernization of the system of female education in Odessa is analyzed in the article as well as the activity of secondary, pedagogical and higher female education, their interaction in the process of modernization, and also structure and process of development of public higher female courses.

О. О. Уварова

**ГРЕЦЬКІ ВОЛОНТЕРИ
«ЛЕГІОНУ ІМПЕРАТОРА МИКОЛИ І» В ОДЕСІ
(за матеріалами Державного архіву Одеської області)**

Історія створення грецького «Легіону імператора Миколи І», бойова та життєва доля волонтерів, які билися на боці Росії під час Кримської війни 1853–1856 рр., залишаються важливою сторінкою у вивченні грецької діаспори України. Своїм існуванням легіон продовжив ряд грецьких добровольчих військових формувань, що перебували на службі в Російській імперії. Серед таких можна пригадати Грецький батальйон (іноді його називали «албанським корпусом»), сформований у 1775–1779 рр., який до 1783 р. квартирувався в Керчі, Снікале і Таганрозі, а у 1784 р. був переведений у Балаклаву. З 1797 р. це військово-об'єднання стало іменуватися Балаклавським грецьким батальйоном (був розформований у 1859 р.). Іншим був Одеський грецький батальйон (1797–1797, 1803–1819 рр.). До того ж, залишившись на проживання в Росії, грецькі волонтери явили собою останнє з середини ХІХ ст. прибуття значної групи поселенців і створили компактне поселення на так званих «митрополитських землях», які колись знаходилися у користуванні грецького митрополита Ігнатія, який проводив переселення у 1778 р. за наказом Катерини ІІ кримських християн — греків, вірменів і грузинів на узбережжя Азовського моря.

Висвітлення забутих бойових заслуг цього військового формування проводиться сучасними істориками. Спеціальних ґрунтовних досліджень появи, дій та долі легіонерів на сьогодні ще немає, але їхня участь у Кримській війні привернула увагу деяких науковців. Серед них відмітимо Ю. Д. Пряхіна, І. В. Мосхурі, В. Н. Гурковича, А. Г. Кожекіна [3–6]. В основ-